

Павликівський Віталій Іванович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Національного аеро-космічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1190-9303>
e-mail: pvictor@i.ua

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2024.4.04>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННИЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

***Анотація.** У статті розглядається проблема кримінально-правового забезпечення охорони права на свободу слова та свободу журналістської діяльності. Незважаючи на існуючу розгалужену систему кримінально-правових норм про відповідальність за перешкодження законній професійній журналістській діяльності спостерігається її низька правореалізуюча ефективність, зокрема низький відсоток притягнення порушників до кримінальної відповідальності, а також велика кількість закриття кримінальних проваджень, порушень за посягання на свободу слова та професійну діяльність журналістів. Запропоновано шляхи удосконалення чинного законодавства у зазначеній сфері, а також практики його застосування.*

***Ключові слова:** кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінальний закон, свобода слова, свобода журналістської діяльності, кримінальна відповідальність, перешкодження, права журналістів.*

Постановка проблеми. Стаття 34 Конституції України гарантує право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, що означає право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір. Одним з основних напрямків реалізації цього конституційного права є свобода діяльності засобів масової інформації. Завдання засобів масової інформації полягає в інформуванні населення стосовно значущих питань соціального, політичного, економічного змісту. З метою забезпечення доступу населення до об'єктивної інформації та захисту прав та свобод громадян у сфері інформаційних відносин чинним законодавством передбачено відповідний правовий захист суб'єктів інформаційних відносин, в тому числі кримінально-правовими засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам, пов'язаним із розвитком і функціонуванням ЗМІ в сучасному суспільстві, присвячено низку фундаментальних і прикладних робіт, велику кількість наукових статей з юридичних, політичних, соціологічних наук та державного управління. Теорію масової комунікації та її засобів у загальному аспекті розробляли такі дослідники, як: Т. Адорно, Р. Барт, З. Бауман, Д. Белл, Дж. Бенігер, К. Беляков, В. Брижко, П. Бурдье, Н. Вінер, Ю. Габермас, М. Горкгаймер, Б. Гунтер, Т. Ван Дейк, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Дж. Кері, О. Кузнецова, П. Лазарсфельд, Г. Ласвелл, Т.

Маер, Д. Макквейл, Т. Петерсон, Н. Петрова, І. Погорелова, Т. Приступенко, Т. Роззак, Ф. Сиберт, В. Шрамм, В. Якубенко. Проблематикою кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації займалися П. П. Андрушко, А. П. Бабій, П. С. Берзін, Я. С. Безпала, Р. В. Вереша, Ю. В. Городецький, І. О. Зінченко, В. М. Кудрявцев, С. Я. Лихова, Г. В. Лазутіна, А. І. Марущак, М. І. Мельник, О. В. Красильнікова, Н. В. Кушакова, А. В. Тарасенко, В. І. Тютюгін та ін.

Завдання. Проаналізувати чинне законодавство та судову практику у сфері кримінально-правового забезпечення охорони свободи слова та професійної діяльності журналістів.

Мета. На підставі аналізу чинного законодавства у сфері кримінально-правового забезпечення охорони свободи слова та професійної діяльності журналістів та практики його застосування запропонувати шляхи подолання проблем із забезпечення права на свободу слова та журналістської діяльності.

Виклад основного матеріалу. З набуттям незалежності в Україні поступово почали розв'язуватися проблеми функціонування засобів масової інформації. Важливого значення вони набули в Україні після прийняття Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення її незалежності. Правова регламентація в нашій державі, яка почалася з 1990 року, надала правову основу для подальшої діяльності ЗМІ в Україні. Важливі положення щодо цього були закріплені в Конституції України.

Починаючи з 1992 р. Верховна Рада України прийняла цілу низку законодавчих актів, що тим чи іншим чином стосуються різних галузей діяльності ЗМІ. На сьогоднішній українське законодавство про ЗМІ та інформаційний простір включає в себе значну кількість нормативних документів, найважливішими серед яких є закони України «Про інформацію», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про доступ до публічної інформації» і звісно новий закон «Про медіа». Одним із найбільш ефективних способів посилення захисту свободи в Україні стало встановлення у 2001 році кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні посягання у зазначеній сфері (ст. 171 КК України).

У той же час ситуація з дотриманням свободи слова та захисту професійної діяльності журналістів в Україні залишається нестабільною. 2014 рік став найгіршим для ЗМІ в Україні за останні десять років. За індексом свободи преси Україна у 2013–2014 роках зайняла лише 127 місце зі 180 країн. У цьому ж році експертами ІМІ (Інститут Масової Інформації) було зафіксовано 995 випадків порушень прав журналістів, з них: вбивств – 7; арештів, затримань – 25; нападів, побиттів – 286; погроз – 98; викрадення та незаконних утримань – 78; перешкоджань професійній діяльності – 148; цензури, доступу до інформації – 152; економічного та політичного тиску – 39. Зазначені тенденції спостерігаються в усьому світі [1]. Згідно зі звітом організації «Репортери без кордонів» в 2012 р в світі загинуло на 33 % більше журналістів порівняно з попереднім роком. Було вбито 88 професійних журналістів і 47 цивільних, понад тисячу журналістів і блогерів було заарештовано, близько двох тисяч зазнали погроз і нападів. Наведені цифри свідчать про певні проблеми, що виникають у сфері правового забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів як в Україні, так і за кордоном. Значна кількість кримінальних порушень у сфері свободи слова та діяльності журналістів залишається поза увагою правоохоронних органів. Інша частина протиправних дій проти журналістів кваліфікується за загальними статтями кримінального кодексу, зокрема, як хуліганство, крадіжка, розбій, тілесні ушкодження. На 33 сесії Ради ООН з прав людини, держави-члени ООН беззастережно засудили всі акти насильства по відношенню до журналістів і працівників засобів масової інформації, в тому числі тортури, вбивства, насильницькі зникнення, довільні арешти і затримання, залякування, погрози й утиски. Резолюцією, прийнятою 26 вересня 2016 р., всім державам рекомендовано розробити і здійснювати стратегії по боротьбі з безкарністю за напади на журналістів, створити спеціальні підрозділи або незалежні комісії для розслідування таких випадків, розробити відповідне законодавство, спрямоване на захист діяльності журналістів, а також організувати підготовку представників правоохоронних органів та судів з питань безпеки журналістів. Україна, з метою посилення правового захисту журналістів, у 2015–2016 роках запровадила відповідні зміни у кримінальне законодавство, в тому числі встановивши спеціальні норми про відповідальність за посягання на життя, здоров'я, волю та власність журналістів і членів їх сімей (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК

України). І хоча за останній час наша держава суттєво піднялася у рейтингу свободи слова та засобів масової інформації дані статистичної звітності свідчать про основоположні проблеми у сфері кримінально-правового захисту свободи журналістської діяльності. Так, за результатами щорічного дослідження Інституту масової інформації «Барометр свободи слова» у 2020 році було зафіксовано 229 випадків порушень свободи слова, з них 171 випадок стосувався фізичної агресії проти журналістів [2]. Основними категоріями порушень свободи слова в Україні у 2020 році були: перешкоджання законній журналістській діяльності – 125 випадків; доступ до інформації – 22; побиття – 20; погрози – 19; юридичний тиск – 19. Фізична агресія залишається найпоширенішим порушенням свободи слова. За даними статистичної звітності Генеральної прокуратури України у 2020 році було зареєстровано 249 кримінальних проваджень щодо злочинів, скоєних стосовно представників засобів масової інформації [3]. З них розслідувано і передано до суду 16 обвинувальних актів. Серед проваджень, які передано минулого року до суду, були: 10 (десять) кримінальних проваджень за статтею 171 ККУ («Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»); 5 (п'ять) кримінальних проваджень за статтею 345-1 («Погроза або насильство щодо журналіста»); 1 (одне) кримінальне провадження за статтею 347-1 («Умисне знищення або пошкодження майна журналіста»). Найбільшу кількість проваджень (192) було зареєстровано за ст. 171 («Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів») Кримінального кодексу України, з яких 128 були закриті. 54 кримінальних проваджень – за статтею 345-1 («Погроза або насильство щодо журналіста») ККУ, з яких 17 закрито. Також правоохоронні органи зареєстрували три кримінальних провадження за статтею 347-1 («Умисне знищення або пошкодження майна журналіста»). У 88 кримінальних провадженнях на кінець звітного періоду рішення не ухвалено.

Впадає у вічі не тільки низький рівень реалізації кримінальної відповідальності (лише 16 обвинувальних актів), але й велика кількість закриття кримінальних проваджень (128 зі 192 проваджень). Таким чином, наявна широка кримінально-правова регламентація на сьогодні не дає очікуваного результату.

Більш того, бажання законодавця деталізувати та розтлумачити правозастосовним органам диспозицію статті 171 КК України призвело до зворотного ефекту. Надання переваги законодавцем казуїстичному підходу в описі кримінально-правової диспозиції не тільки не полегшило роботу правоохоронних органів, але й сформувало низку нових питань.

Поява спеціальних норм про відповідальність за посягання на життя та здоров'я, власність журналістів також створило додаткові проблеми як в теоретичній, так і практичній площині. У кримінальному законодавстві України міститься безліч статей, в яких життя, здоров'я, власність окремих категорій громадян поставлено під особливо охорону держави. Зокрема, це стосується працівників правоохоронних органів (ст. ст. 345, 347, 348 КК України), суду (ст. 379 КК України), захисника (ст. 400 КК Ук-

раїни), державних діячів (ст. ст. 112, 346, 443 КК України), керівників політичних партій (ст. 112 КК України) тощо. На сьогоднішній день посягання на життя зазначеної категорії громадян, у зв'язку з виконання останніми своїх повноважень повинно отримати не тільки самостійну кваліфікацію, але вимагає від суду застосовувати більш суворі санкції до осіб, винних у вчиненні цих діянь. Незважаючи на норми Конституції України про найвищу соціальну цінність життя та здоров'я громадян, рівноправність їх прав та свобод, життя та здоров'я зазначеної категорії осіб має особливе значення для держави. Таку диспропорцію у кримінально-правовій охороні найціннішого права людини в науці намагалися пояснити наявністю двох об'єктів посягання, основним з яких виступав громадський порядок, національна безпека і лише додатковим життя та здоров'я представника влади. Однак на нашу думку, причиною такого рішення законодавця було особливе ставлення держави до осіб, які уособлювали цю владу і посягання на них автоматично означало замах на саму державну владу. Саме цим пояснюється зміна конструкції складу умисного вбивства з матеріального на усичений, а також встановлення найбільш суворих видів покарань за діяння вчинене проти представників влади. Зазначена позиція зберіглася і при прийнятті нового Кримінального кодексу України у 2001 році. Більш того, перелік таких осіб суттєво розширився. За політичною кон'юнктурою в кримінальному кодексі з'явилися навіть спеціальні норми про відповідальність за посягання на життя та здоров'я журналістів (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України).

На думку С. Я. Лихової, вказані новели порушують принцип структурності кримінального закону і від вказаних норм необхідно відмовитись взагалі [4, с. 272]. Науковець вважає, що такі доповнення кримінального закону викликані популістськими мотивами, адже життя, здоров'я, честь, гідність будь-якої людини достатньо захищені нормами КК України [4, с. 273]. Норми, передбачені ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України С. Я. Лихова називає нормами двійниками, які порушують ще один принцип, відповідно до якого спеціальна норма повинна містити більш сувору санкцію, аніж загальна [4, с. 272]. Так, ст. 348-1 КК України передбачає покарання за посягання на життя журналіста. Вказана стаття є спеціальною стосовно загальної норми про відповідальність за умисне вбивство і повинна підтверджувати особливе ставлення законодавця до забезпечення охорони життя журналістів. У той же час п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України «умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку» містить більш суворе за нижнім розміром покарання, ніж ст. 345-1 КК України. Таким чином, санкція ст. 345-1 КК України ставить під сумнів необхідність виділення окремої норми, надаючи додаткового аргументу в питанні встановлення єдиної кваліфікуючої обставини умисного вбивства потерпілого, у зв'язку з виконанням останнім своєї професійної діяльності. Підтримує науковця Є. О. Письменський, вважаючи криміналізацію посягань на життя, здоров'я, волю, власність журналіста надмірною [5, с. 154-155].

Не слід забувати і той факт, що погроза знищення майна або його пошкодження у невеликих розмірах є злочином тільки у випадку скоєння зазначених дій стосовно спеціальної категорії потерпілих. Викликає заперечення і невикордане посилення відповідальності за вказані дії, зокрема перехід в санкції ч. 1 ст. 347-1 КК України як альтернативи від штрафу до арешту і обмеження волі. Вбачається можливим встановлювати такі види покарань за майнові збитки журналісту без обтяжуючих обставин, які не пов'язані з позбавленням волі. Крім того, незважаючи на той факт, що спеціальна норма повинна мати більш суворе покарання, важко знайти пояснення для такого розриву між санкціями загальної та спеціальної норм. Так, ст. 126 передбачає максимальне покарання у виді виправних робіт на строк до одного року, ст. 125 КК передбачає покарання у виді обмеження волі максимум до двох років, а при заподіянні тих же ушкоджень журналісту – позбавлення волі до п'яти років (ч. 2 ст. 345-1 КК України).

Залишається суперечливим і співвідношення між загальною нормою про відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України) та нормами про відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу або власність зазначеної категорії осіб. Ст. 171 КК України передбачає відповідальність за умисне перешкодження законній професійній діяльності журналіста або вплив на останнього в будь-якій формі не визначаючи конкретні межі такого впливу або перешкодження. Саме тому, в діяльності правоохоронних органів виникають проблеми наскільки фізичний або психічний вплив охоплюється диспозицією ст. 171 КК України, і в яких випадках зазначені дії потребують кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень.

Так, Золочівський районний суд Харківської області засудив за сукупністю кримінальних правопорушень за ч. 3 ст. 171 та ч. 2 ст. 345-1 КК України осіб, які з метою перешкодження діяльності журналістів телеканалу «ІА «112 Україна» здійснили напад на останніх, заподіявши легкі тілесні ушкодження [6]. У схожих ситуаціях Старокостянтинівський районний суд Хмельницької області [7] та Голосіївський районний суд міста Києва [8] прийшли до протилежного висновку кваліфікувавши нанесення тілесних ушкоджень журналістам з метою перешкодження їх професійній діяльності лише за відповідною частиною ст. 345-1 КК України.

Висновки. Підводячи попередні підсумки, слід визнати, що український законодавець створив розгалужену систему кримінально-правового захисту прав і свобод суб'єктів інформаційних відносин, в першу чергу свободи законної професійної журналістської діяльності. Однак, наявні законодавчі недоліки при створенні кримінально-правових норм суттєво впливають на ефективність їх застосування та сприяють уникненню відповідальності порушників свободи слова та професійної діяльності журналістів.

З метою забезпечення однаковості застосування кримінально-правових норм та підвищення їх ефективності пропонується декілька напрямків вдосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності. По-перше, слід визнати, що і перешкодження

професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України), і посягання на життя, здоров'я, свободу та власність журналістів (ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1) об'єднуються єдиною метою – запобігання, ускладнення або унеможливлення здійснення професійної журналістської діяльності. В таких випадках, застосування насильства або погрози його застосування повинно розглядатися як специфічний, обтяжуючий спосіб перешкоджання, що обумовлює додаткову кваліфікацію дій винного за відповідними статтями КК України.

По-друге, для забезпечення принципу законності та рівності перед законом пропонується відмовитись від спеціальних норм щодо посягання на життя, здоров'я, волю та власність окремих категорій громадян, у зв'язку з чим доповнити кваліфікуючими обставинами ст.ст. 121, 122, 146, 147 КК України такого змісту «вчинення вказаних дій стосовно особи, її близького родича чи члена сім'ї у зв'язку зі здійсненням цією особою професійної або громадської діяльності». З цією ж метою п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України викласти в такій редакції: «особи, її близького родича чи члена сім'ї у зв'язку зі здійсненням цією особою професійної або громадської діяльності».

Бібліографічні посилання

1. Рік 2014: підсумки свободи слова в Україні. Інститут масової інформації (інфографіка). URL: <http://imi.org.ua/news/47098-rik-2014-pidsumki-svobody-slova-v-ukrajini-institut-masovoji-informatsiji-infografika.html> (дата звернення 31.12.2021).

2. Барометр свободи слова. Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova/page/4> (дата звернення 31.12.2021).

3. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення 31.12.2021).

4. Лихова С. Я. Криміналізація суспільно небезпечних діянь проти журналістів як приклад порушення принципу структурності кримінального закону // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності. Харків: Право, 2015. С. 270-274.

5. Письменський Є. О. Журналістська діяльність в аспекті завдань кримінального права // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення

у законотворчій та правозастосовній діяльності. - Харків: Право, 2015. – С. 151–155.

6. Вирок Золочівського районного суду Харківської області від 04 березня 2021 р. Справа 622/174/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95318116> (дата звернення 5.01.2022 р.).

7. Вирок Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 07 жовтня 2021 р. Справа 677/1431/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100205681> (дата звернення 5.01.2022 р.).

8. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 01.11.2021 р. Справа 752/9712/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100765486> (дата звернення 5.01.2022 р.).

Vitalii Pavlykivskyi

Problems of enforcement of the rules on liability for obstructing the legitimate professional activities of journalists

Abstract. The article deals with the problem of criminal law enforcement of the protection of the right to freedom of speech and journalistic activity. Despite the existing ramified system of criminal law norms on responsibility for obstructing lawful professional journalistic activities, its low implementation efficiency is observed, including a low percentage of criminal prosecution of violators, as well as a large number of closures of criminal proceedings initiated for encroachment on freedom of speech and professional activity. The ways of improving the current legislation in this area, as well as the practice of its application are proposed.

Key words: criminal offenses, criminal responsibility, criminal law, freedom of speech, freedom of journalistic activity, criminal responsibility, obstruction, rights of journalists.

Зразок для цитування:

Павликівський В. Проблеми правозастосування норм про відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Пропілеї права та безпеки: наук. журнал. Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2024.№4. С. 36-39. DOI: 10.32620/pls.2024.4.04.